

Hegedűs Rita: Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019. 559 lap

Örvendetes, hogy tizenöt év elteltével a Tinta Könyvkiadó gondozásában ismét megjelent Hegedűs Rita (először 2004-ben kiadott) *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* című könyvének bővített, átdogozott kiadása. Az első kiadás példányai gyorsan elfogytak a könyvesboltok polcairól. Később mindhiába kerestük a könyvkereskedésekben, éveken keresztül nem lehetett hozzájutni ehhez a – különösen a magyar mint idegen nyelv tanárok számára – pótolhatatlannak tűnő, újszerű szemléletű, pedagógiai célú nyelvreíráshoz. Keresettségére, népszerűségére mi sem utal jobban, mint az a – magától a szerzőtől származó – információ, hogy időközben már a könyvtárakban sem igen lehet megtalálni az első kiadás példányait, mert a buzgó érdeklődők már a könyvtári példányokat is eltulajdonították...

A 2004-ben kiadott kötet a Tinta Könyvkiadó „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” című sorozatának XXIX. részeként látott napvilágot, az újabb, 2019-es nyelvtan pedig „A magyar nyelv kézikönyvei” sorozat XXXI. tagjaként jelent meg. Máris engedtessek meg egy rövid kritikai megjegyzés a recenzenstől: az azonos című, azonos tartalmú nagy fejezetekből (1. Formák, 2. Funkciók, 3. Összefüggések) álló, hasonló formátumú és színű kötetek megkülönböztetése, illetőleg a rájuk való hivatkozás kissé nehézkesnek tűnik, a 2019-es újabb kötet címében – megítélésem szerint – indokolt lett volna némi változtatást végrehajtani.

A szerző, Hegedűs Rita az idegen anyanyelvűek magyar nyelvre tanításának jól ismert és elismert szakembere. Sok évtizedes tanári gyakorlattal rendelkezik a magyar mint idegen nyelv (MID) oktatásának a területén: közel harminc évig oktatott az ELTE Magyar Nyelvi Lektorátusán, egyrészt MID-tanárként, másrészt a MID-tanárképzés nyelvésztanáraként, emellett tanított a Pécsi Tudományegyetemen, a Károli Gáspár Református Egyetemen és a berlini Humboldt Egyetemen is. Ma a nyelviskolákban, egyetemi oktatóhelyeken itthon és külföldön oktató MID-tanárok tekintélyes részét ő vezette be a szakma elméletébe és gyakorlatába.

A *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* (2019) című új grammatika egyrészt a legújabb nyelvelméleti modellek és módszerek figyelembevételével íródott, másrészt okos és érdeklődő diákokkal folytatott három évtizedes együttműködés, együttgondolkodás eredményeként született meg. Hegedűs Rita – gyakran a magyart idegen nyelvként tanul diákok inspiráló kérdéseiből, esetenkénti hibás írásbeli vagy szóbeli megnyilatkozásaiból kiindulva – arra törekszik, hogy a nem anyanyelvi beszélő külső perspektívájából írja le a magyar nyelv állandóan mozgásban lévő, a világot sajátos nyelvi eszközökkel leképező rendszerét és annak működését. Kissé meglepőnek tűnik, hogy a szerző – a külső (nem anyanyelvi) szemléletmód hangsúlyozása ellenére – nyelvtanát nemcsak magyar mint idegen nyelv tanároknak, hanem anyanyelvi magyartanároknak, magyar anyanyelvű idegennyelv-szakos tanároknak, valamint fordítóknak is ajánlja (8), ugyanis a magyar nyelvtan taní-

tásának szempontjai a magyarnak idegen nyelvként való tanításában (részben) eltérő, de legalábbis sajtószerű követelményeket támasztanak a nyelvleírással szemben: a mondat- és szövegalkotásra készülő nyelvtanulók egzakt szabályokat, pontos listákat, egyértelmű útbaigazításokat várnak el nyelvünk működésének rejtett összefüggéseivel kapcsolatban. Egy MID-oktatásban használandó grammatikának elsősorban valóban azokra a problémákra kell kitérnie, amelyek a magyart idegen nyelvként tanuló hallgatók számára a legfőbb nehézséget jelentik. A MID-ben például a lexémák hatékony elsajátításához valóban hasznos információ (egyszersmind követendő módszer) a főnevek és az igék alapalakjainak (az egyes számú alany- és tárgy esetnek, a többes számú alany esetnek és az E/3. birtokos személyjeles formának, illetve a kijelentő mód, a jelen idő E/3., a múlt idő E/1. és E/3., valamint a kötőmód E/2. alakjának) a bevétele (28). A településnevek toldalékolásával kapcsolatos táblázat (282) ugyancsak fontos tudnivalókat közöl egy magyarul tanuló külföldi számára, hiszen a településnevek toldalékolása sem egyszerű a magyarban (vö. *Debrecen-ben, Eger-ben, de Pest-en, Hajdúszoboszló-n*, illetve *Pécs-ett ~ Pécs-en és Kolozsvár-t ~ Kolozsvár-ott ~ Kolozsvár-on*), a magyar anyanyelvűek számára mindezek az információk azonban feleslegesnek tűnhetnek, hiszen számunkra a nyelv működése evidens, anyanyelvi kompetenciánk, grammatikai tudásunk birtokában létre tudjuk hozni a megfelelő (grammatikus) formákat. Természetesen a *Magyar nyelvtan* újfajta megközelítésmódja, friss szemléletmódja termékenyítőleg hathat az anyanyelvtanítás (sokszor) unalmas, normatív gyakorlatára is. Hegedűs elfogadhatatlannak tartja a hagyományos, kizárólag anyanyelvi szempontokat figyelembe vevő nyelvi kategorizálást, amely figyelmen kívül hagyja a nyelvek közötti funkcionális egyezéseket (és különbségeket), így nem tudja láttatni az univerzális jelenségeket. A *Magyar nyelvtan* (2019) éppen azért (is) számít újszerűnek, mert átjárást kíván teremteni az anyanyelv és az idegen nyelvek között, leírásaiban, elemzéseiben lehetővé kívánja tenni az egybevetést a sajátos szerkezetű magyar és a tőle tipológiailag sok tekintetben (nagyon) eltérő indoeurópai idegen nyelvek között, és természetesen az is célja, hogy az anyanyelvi beszélőket is tudatos nyelvhasználóvá formálja.

Minden tudományos kutatás valamilyen talány megfejtésére irányul. A nyelv működésének feltárása, a tudományos probléma megoldásának folyamata közben tapasztalt izgalom Hegedűst is leginkább a rejtvényfejtésre, a társasjátékokra emlékezteti: „egyrészt meg kell fejteni, hogy az adott nyelvi megnyilatkozás elemei milyen információt hordoznak – azaz mi a jelentésük, funkciójuk –, másrészt fel kell ismerni az adott rendszer formális szabályait” (17). Hegedűs a nyelvi formákat mindig funkciójukra való tekintettel és a nyelvhasználatra vonatkoztatva igyekszik meghatározni. Szembefordul a magyar mint anyanyelv- és a magyar mint idegennyelv-oktatás korábbi gyakorlatával, amely a nyelvtani formát részesítette előnyben a funkcióval szemben, és egy formát többnyire egy (tipikus) funkcióval társított. Ehelyett a nyelvi jelenségek funkcióit, pragmatikai, szemantikai összetevőit állítja előtérbe, hogy a grammatikai kategóriák formális, atomizált rendszere helyett a nyelvhasználat, a nyelvi funkciók szerves egységét alakítsa ki. A vizsgálódások kiindulópontja a tartalom, amelynek a nyelvben valamilyen (egy vagy többféle) formát lehet találni. A funkcionális nyelvleírásban a grammatikai szabályok (amelyeket a megfigyelt tendenciák alapján mindig utólag állítanak fel a tényleges nyelvhasználatból kiindulva) csak irányt mutatnak, tendenciákat jelölnek ki az adott nyelv működésének a megértéséhez; az állandó változásban lévő nyelvtani kategóriák létrehozása sohasem célja, inkább csak segédeszköze a nyelvleírásnak. Hegedűs krédója: a száraz, sokszor idejétmúlt normatív szabályok befűláztatása helyett érdemesebb nyelvi felfedezőutakra indulni a diákokkal, hogy megismerjék a rendszer elemeit és azok összefüggéseit, valamint a használat szabályait. Mindebből nyilvánvalónak tűnik, hogy az újabb *Magyar nyelvtan* is alapvetően funkcionális háttérű, a gyakorlati szempontokat, az érthetőséget és a taníthatóságot előtérbe helyező grammatika, jóllehet a szerző – bevallottan – esetenként más nyelvészeti irányzat eredményeit is igyekszik felhasználni, ha azokkal előbbre jut a nyelv megismerésében, vállalva az eklektizmus lehetséges vádját is (7).

A 2004-es és a 2019-es kiadást kézben tartva első látásra az tűnik szembe, hogy a 332 oldalas első kiadás terjedelme több mint másfélszeresére (168%-ra, 559 oldalra) duzzadt: a *I. Formák* fejezet 146 oldalról 247 oldalra (101 oldalal), a *II. Funkciók* fejezet 64 oldalról 140 oldalra (76 oldalal), a *III. Összefüggések* rész pedig 92 oldalról 126 oldalra (34 oldalal) gyarapodott.

1. A hagyományos grammatikai leírásokhoz legközelebb álló *Formák* című I. részben (17–264) a magyar nyelv formai jellegzetességeinek explicit leírását kapjuk. A lexikai és a grammatikai eszközöket természetesen le lehet írni a forma oldaláról, de egy funkcionális szemléletű grammatikában mindez elégtelennek tűnik, hiszen nagyon kevés információt ad magának a nyelvnek a működésről. A fejezet tárgyalásának újszerűségét abban látom, hogy Hegedűs itt sem választja el a formát és a funkciót, nem különíti el a rendszer egyes szintjeit, nála a leírás sohasem „statikus, hanem dinamikus: a súlypont átkerül az állapotról a változásra, az eredmény explicit leírásáról a folyamat explicit megragadására” (17).

Ebben a fejezetben (az I.1. Bevezetőt követően) a következő témákról olvashatunk: I.2. A nyelv elemei. Szavak, szófajok, beszédrészek, I.3. Szókincs bővítés, I.4. A változások melegágya: a nyelv hangzóoldala, I.5. Egy kis morfológia, I.6. A névszók alaktana, I.7. Az ige alaktana, I.8. Mít takarnak a formák? Dióhéjban a szerkezetről, I.9. Az ige nevek, I.10. A határozói funkciójú elemek, I.11. A névmások, I.12. A viszonyjelölő szófajok: a viszonszók, I.13. A mondat alaktana, I.14. Mít állít az állítmány, mit jelez a jelző?, I.15. Az összetett mondatok. A szerző tehát tárgyal benne fonológiai, morfológiai, morfológiai, lexikológiai, szófajtani és mondattani kérdéseket, ám mintha a fejezet nélkülöznél a logikai megfontolást, a megszerkesztettséget: véletlenszerűnek tűnő, szokatlan sorrendben kerülnek elő ezek az egyébként szépen egymásra épülő és egymásból építkező grammatikai részrendszerek. Nem szabad elhallgatnom, hogy meglehetősen sok tévedést találtam ebben a fejezetben, különösen a szóképzés rendszerének a leírásában: a névszó- és az igeképzők és funkcióik bemutatása ötletszerűnek tűnik, nem különülnek el egymástól a MID-tanításban fontosnak számító produktív és gyakori képzők az improduktív és ritka képzőktől. A szóképzés rendszerét is hasznos lett volna táblázat(ok)ban összegezni és bemutatásukban tudatosan törekedni az alaki és funkcionális összefüggések láttatására. A képzők tárgyalásának elméleti szempontrendszerét (35) jónak tartom, de nem minden esetben sikerült megvalósítani a képzőknek a leírt szempontok szerinti következetes és precíz bemutatását. A toldalékmorféma-változatok értelmezésében sem mindenben értek egyet a szerzővel, például a középfok jelének – ismereteim szerint – nincs *-ább/-ébb* variánsa, aztán az *-ék* toldalékmorfémát az általam ismert leíró grammatikák a jelmorfémák között tartják számomra (a heterogén/asszociatív többes szám jele), a felszólító mód kötőmódként való értelmezése is félrevezető (nonszensz: mit köt és mihez?): célszerűbb lenne talán a *-j* jeles igealakok funkcióit értelmezni.

Az az érzésem, mintha ez a fejezet tényleg „kinkeserves rabszolgamunka” eredményeként született volna meg (maga a szerző nyilatkozott így a *Könyv7* című folyóirat oldalán megjelent, a Tinta Könyvkiadó igazgatójával folytatott beszélgetésben, www.konyv7.hu). Itt érzem leginkább hátrányát annak, hogy Hegedűs Rita egyedüli szerzőként (kutatóközösség, alkotótársak nélkül) vállalkozott ennek a nagy terjedelmű, átfogó grammatikának a megírására. Kétségtelen, hogy az egy-személyes vállalkozásoknak vannak előnyei, de egy ilyen grandiózus vállalkozás esetén nagyobb az esetleges tévedés kockázata. Ebben az esetben – a leíró grammatika különböző részterületeiben jártas – szerzőtársakkal való szoros szakmai együttműködés sok tekintetben hasznos lett volna.

2. A II. rész (*Funkciók*) a leíró nyelvészeti tudást és a leíró nyelvészet eszköztárát felhasználva a nyelv dinamikus rendszerét igyekszik megragadni: a szerző a nyelvhasználat funkcionális kategóriáit úgy igyekszik megfogalmazni, hogy „azok segítségével a nyelvhasználatban megnyilvánuló nyelvi logika, a rendszerszerűség világossá váljék; együttáll összemerthető, összevethető legyen más nyelvek hasonló rendszerével” (271). Mivel elsősorban arra kíváncsi, hogy a magyar nyelv hogyan ragadja meg, és hogyan önti formába a valóságot, ezért azoknak a – nyelv különböző szintjeihez tartozó – formáknak, nyelvi (lexikai és grammatikai) eszközöknek az összegyűjtésére és bemutatására vállalkozik, amelyek egy-egy grammatikai, szemantikai, logikai és pragmatikai funkció megjelenítésére alkalmasak, lehetőséget nyújtva a valóság minél árnyaltabb kifejezésére. Újszerű a különböző funkcionális kategóriáknak a bühleri háromdimenziós kommunikációs modellben (ábrázolás, kifejezés felhívás) történő csoportosítása és értelmezése.

A szerző a 2004-es kiadásban tizennégy grammatikai, pragmatikai funkciót mutat be és elemez, ehhez képest a 2019-es grammatika hat új funkció bevezetésével bővült (tehát összesen húsz funkció bemutatására kerül sort). Az új témák a következők: az egzisztencia kifejezése a magyarban (II.5.), a megszólítás (II.11.), a pragmatikai tudatosság (II.15.), a függő beszéd (II.17.) a deikti-

kus funkció (II.20.) és a kapcsolattartó elemek (II.21.). Elsősorban tehát a bühleri felhíváscsoport bővült újabb elemekkel (pl. függő beszéd), illetőleg a kommunikációs funkciók, elsősorban a társalgás fenntartását szolgáló nyelvi kifejezőeszközök (pl. megszólítás, kapcsolattartó elemek) vizsgálata került a szerző érdeklődésének a középpontjába. Az alfejezetek címéül választott, népdalokból, közmondásokból, slágerszövegekből, szépirodalmi alkotásokból stb. vett sorok hatáson vezetnek be az olvasót a vizsgálandó témába/jelenségbe. A fejezetek nagy része mintaszerűen, rendkívül aprólékosan, a legapróbb részletekre is kiterjedő precizitással lett feldolgozva. Ez a fejezet igazán a MID oktatóinak és diákjainak készült. A bemutatott funkciók (pl. 'hely', 'idő', 'birtoklás', 'összehasonlítás', 'ellentét') általában sokszínűek, különféle nyelvi sikokon jelennek meg, a nyelvi rendszer különböző szintjein reprezentálódnak. A fejezetek bemutatják a gazdag formai eszköztárat, rámutatnak a diskurzusban kulcsszerepet játszó árnyalatok közötti különbségekre, megfogalmazzák a szabályokat, és bemutatják a hibaanalízis eredményeképpen feltárt buktatókat is. A tényeket és összefüggéseket tanító szándékkal, érthető nyelven, lényegre törően közvetíti. A száraznak egyáltalán nem nevezhető tényszerű leírásokba a szerző gyakran csempész bele humort, például humoros példákon keresztül mutat rá az úriember megszólítás tarthatatlanságára bizonyos szituációkban (*A képen látható úriember három baltacsapással megölte feleségét* [361]).

A *Figyelem* kezdetű rovat nyelvtanárok és nyelvtanulók számára írt megjegyzéseit nagyon hasznos útbaigazításoknak tartom, amelyek rámutatnak a gyakori, tipikusnak számító hibák okára, forrására, és a grammatikus formák létrehozását megkönnyítendő okos magyarázatokkal szolgálnak. A szerzőnek általam fenntartással kezelt kijelentései általában grammatikai felfogásbeli különbségekre vezethetők vissza (az én értelmezésemben például a személytelenségnek semmiképpen nem szinonimája a passzivitás, a kötőmód, a segédige), de ezek talán részletkérdések.

3. A grammatika III. része (*Összefüggések*) – a szerző megítélése szerint – „a legelvontabb, legelméletibb és látszólag a legkevesebb »azonnal hasznosítható« szabályt és fogást tartalmazza” (419). Ez a fejezet elsősorban a magyart cél-, forrás- vagy anyanyelvként oktató tanárok számára készült, és azokra a szélesebb összefüggésekre, sajátosságokra kíván rámutatni (pl. a mód, idő, aspektus kategóriái közötti szoros összefüggésre vagy a tematikus szerepek és a grammatikai esetek közötti összefüggésekre), amelyek egyrészt a magyar nyelvet különlegessé tehetik (az idegen ajkúak számára), másrészt elengedhetetlenül fontos információkkal látják el a nyelv teljességét megismerni akaró és a magyar nyelvet hitelen és megbízatosan oktatni kívánó tanárok.

Ebben a fejezetben 14 olyan témát találunk, amelyek már mind belekerültek a 2004-es kiadásba, csak hogy a 2019-es kiadásban kissé más sorrendben, másféle csoportosításban és kidolgozottabbban (és nagyobb terjedelemben) szerepelnek. Az igékről írt fejezetben (III.3.) meggyőzően mutatja be, hogy a világ nyelvi leképezése során hogyan alkotunk kategóriákat, amelyeknek határai a nyelv dinamizmusából adódóan folyamatosan mozgásban, fellazulóban vannak.

A mondat grammatikai központját jelentő igei predikátumról szólva rámutat egyrészt az igei jelentéstartalom lehetséges módosulásaira, például a lexikalizálódásra (pl. *jótáll vkiért, itatja az egereket*), illetve az igei jelentés kiüresedésének különböző fokozataira, amelynek végső fázisa a funkcióigévé, majd segédigévé válás (pl. *megállapodást köt vkivel, főzni fogok*), másrészt hangsúlyozza az ige bővítmenykörébe tartozó (kötött vagy szabad) nyelvi elemek grammatikai státusának változékonyságát is. A nyelvi változásokat nyomon követve, kizárólag a jelen nyelvváltoptól figyelembevételével tekinti az igemódosító egy részét önálló mondatrésznek (pl. *Pista levelet ír*), más részüket pedig az állítmány részének (pl. *A gyerek orvos lesz*), megengedve, hogy egy később megszülető grammatika e határvonalat máshol húzza meg (vö. 436).

A többi funkció (pl. vonzatok, aspektuskategóriák, akcióminőség, modalitás) tárgyalását is általában megnehezíti a kategóriahatárok életlensége, ugyanakkor éppen a rugalmas kategóriahatárok képzetének köszönhető, hogy kapcsolat teremődik a hagyományos nyelvelírások által egymástól elzárt kategóriák és nyelvi szintek között, elevenné válnak a szigorú elmélet által megmerevített megközelítések, és ennek köszönhetően a leíró nyelvészet elmélete és az alkalmazott nyelvészet módszerei között keletkezett szakadék is lassan-lassan leküzdhetővé, átjárhatóvá válik.

Izgalmasnak tűnik a tematikus szerepeket is figyelembe vevő elemzéseket bemutató fejezet is (III.5.), amelyben a szerző a valóságot szemantikai jegyek segítségével leképező kategóriákat (Ágens, Goal, Recipients, Beneficiens, Páciens, Instrumental, Locativ, Tempus) előtérbe állítva ele-

mez mondatokat (Dik 1989 alapján). Meggyőződése, hogy a tematikus szerepek a grammatikai indíttatású mondatrészeknél pontosabban jellemzik az (igei) predikátum kiegészítőit, annál is inkább, mert a tematikus szerep mindig az adott (konkrét) szituációt jellemzi. Attól függően, hogy a közlő milyen perspektívából kívánja láttatni az eseményeket, egyik vagy másik tematikus szerep kerül alanyi pozícióba, és ez nagymértékben befolyásolja a szituáció leírását: „ugyanaz a mondatrész – grammatikai kázus – más szituációban más tematikus szerepet hordoz, s ugyanaz az ige más-más szituációban más-más tematikus szerepű bővítményeket vehet magához, s ezek más-más mondatrészként jelenhetnek meg” (448). A tematikus szerepek és a grammatikai esetek egymáshoz rendelése is megtörténik a III.7. fejezetben.

A könyvben található világos szerkezetű ábrák, táblázatok, táblázatos összefoglalások nagy segítséget jelentenek az olvasó számára. A szövegben lévő gyakori előre- és visszautalások, finom átkötések, a szakirodalmi hivatkozások, a sok lábjegyzet, valamint a legfontosabb információkat áttekintő fejezet végi összefoglalások lehetővé teszik a nyelvi rendszer minél teljesebb megismerését, illetve a részrendszerek közötti összefüggések szemléltetését. A kötet végén lévő tárgymutató a gyors visszakeresést biztosítja.

„A nyelvtanok általában nem tartoznak a sikerkönyvek közé” (7). Hegedűs Rita ezzel a negatív felütéssel indította útjára nyelvleírásának megújított változatát. Én nem vagyok ennyire pesszimista: mivel a szerző *Magyar nyelvtanában* a hétköznapi értelemben definiált nyelvtant (= a megmerevített, leegyszerűsített nyelvi formák leírása az őket működtető bonyolultnak tűnő szabályokkal) igyekezett a nyelvhasználat leírásává tágítani, a holt formákból kibontakoztatott funkciók bemutatásával életszerűbbé, izgalmasabbá tette grammatikáját. Ez a megközelítés adhat reményt arra, hogy megváltozik/megváltozhat a nyelvhez, nyelvtanuláshoz való jelenleg tapasztalható általános (negatív) hozzáállás. Az új felismerések, az újabb összefüggések felfedezése egyébként igazi örömet jelentett számomra is, sokat tanultam Hegedűs Rita régi-új nyelvтанából.

SZAKIRODALOM

Dik, Simon C. 1989. *The Theory of Functional Grammar*. Foris Publications, Dordrecht.

H. Varga Márta

egyetemi docens

KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék